

Výroční zprávy středních škol z 19. století

PhDr. Zdenka Bosáková / Národní knihovna ČR

Resumé:

Článek se zabývá vývojem výročních zpráv středních škol na území dnešní České republiky. Vzhledem k tomu, že vydávání výročních zpráv bylo od poloviny 19. století upraveno zákonem, všímá si i toho, jak předpisy ovlivnily obsah zpráv. Závěr článku patří z dnešního hlediska nejcennější části zpráv, odborným studiím, jejichž autory byli profesori jednotlivých škol.

Klíčová slova: výroční zprávy, střední školy, 19. století, gymnaziální profesori

Summary:

The article deals with the development of the content of annual reports published by secondary schools on the territory of the present Czech Republic throughout the 19th century. As the reports' content and style was regulated by legislation (the law came into force in the middle of the century) the text also describes the influence of these directives. The last part of the article contains the analysis of the most important part of the reports for the present reader – namely the scientific studies by school teachers which were published in each annual report.

Keywords: annual reports, secondary schools, 19th century, grammar school teachers

Již v 18. století vydávala některá gymnázia na území Rakousko-Uherska publikace, které by se daly považovat za předchůdce pozdějších výročních zpráv. Byly to jednolístové pozvánky k veřejným závěrečným zkouškám. Jejich rozsah se postupně z jednolístových pozvánek rozrostl na několikastránkové brožurky se jmény profesorů, seznamy tříd, počty studentů (zde ještě ne jejich jmennými seznamy) a přehledem vyučovaných předmětů (obr. 1–4). Některé školy nahradily tyto pozvánky výročními zprávami, některé školy naopak zachovaly souběžné vydávání obou typů publikací. Zatímco pozvánky byly vždy vydávány každoročně, výroční zprávy byly v některých případech ještě na přelomu 18. a 19. století vydávány v několikaletých intervalech.

Do roku 1848 bylo vydávání výročních zpráv pro střední školy dobrovolné a jejich existence, periodicita i obsah záležely výhradně na konkrétní škole. Od roku 1849 byly tyto náležitosti upraveny závazným nařízením¹. Ředitel střední školy tak měl povinnost každoročně vydat výroční zprávu, která musela obsahovat následující rubriky:

- vědeckou nebo pedagogickou studii, jejímž autorem byl jeden z profesorů příslušného gymnázia;
- učební plán uplynulého roku;
- statistický přehled školy (obvykle bylo zahrnuto účetnictví školy, přehled počtu žáků včetně prospěchu² atd.);
- nejdůležitější nařízení týkající se příslušné školy;
- významné změny na škole (například změny organizační, změny v učitelském sboru atd.);

¹ Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Wien: K.k. Hofbuchdruckerei, 1849. 258 s.

² V některých případech to znamenalo jmenný seznam studentů včetně jejich prospěchu, obvykle byl ale prospěch zaznamenán souhrnně za ročníky a jmenný soupis byl uveden bez prospěchu v jiné části svazku.

- nové učební pomůcky včetně zdroje, ze kterého pomůcky pocházejí (donátor, nadace atd.).

Kromě těchto údajů ve zprávách obvykle najdeme také pokyny pro zápis na následující akademický rok, což znamenalo, kdy se mají noví žáci dostavit, jaké doklady a kolik peněz je nutno s sebou přinést a zda nebo z jakých předmětů se koná přijímací zkouška. Pro stávající studenty zde byl údaj o začátku následujícího akademického roku (obvykle začínal mší, ve zprávě se studenti dozvěděli, kdy a kde se koná).

Údaje publikované ve zprávě musely vycházet z údajů, které školy povinně zaznamenávaly. Jednalo se hlavně o hospodaření, historii školy včetně změn v učitelském sboru, úřední údaje, protokoly z učitelských konferencí (dnes bychom řekli pedagogická rada), údaje o třídách³, třídní knihy všech tříd a inventář učebních pomůcek.

Co se týká vztahu výše zmíněných pozvánek k těmto strukturovaným výročním zprávám, nařízení ho upravovalo takto: výroční zprávy byly povinné a neměly sloužit jako pozvánky na závěrečné zkoušky. Vydávání pozvánek souběžně s výročními zprávami bylo povoleno.

Důsledek nařízení z roku 1849

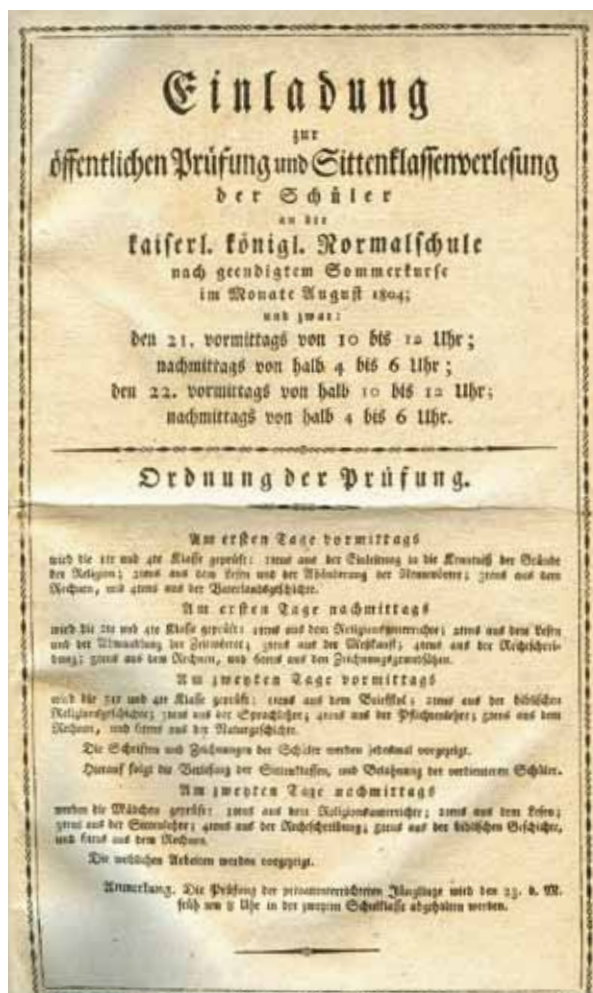
První důsledek nařízení o gymnáziích a reálných školách zjistíme po nahlédnutí do knihovních katalogů. Zatímco na přelomu 18. a 19. století nalezneme v katalogích 10–15 titulů a v prvních letech 19. století se počet rozrostl na 30–40 titulů, po roce 1849 je to odhadem již několik stovek publikací. Z doby mezi lety 1786 a 1848 se přitom v katalogu Národní knihovny ČR nalézá pouze 31 výročních zpráv českých a moravských gymnázií. Jednalo se o gymnázia v Benešově, Ostrově u Karlových Varů, Slaném, Německém Brodě, Praze-Starém Městě, Žatci, Brně, Českých Budějovicích, Kadani, Chomutově, Kroměříži, Doupově u Karlových Varů, Chebu, Jičíně, Jihlavě, Klatovech, Litoměřicích, Litomyšli, Praze-Malé Straně, Moravské Třebové, Praze-Novém Městě, Mikulově, Jindřichově Hradci, Plzni, Písku, Mostě a Hradci Králové.⁴

Zásadní změna se od roku 1849 týkala také názvů výročních zpráv; změny názvů v podstatě reflektovaly změny v obsahu. Do roku 1848 se setkáváme s názvy typu *Nomina iuvenum in Gymnasio regio Vetero-Pragensi humanioribus literis studentium, ex ordine classium in quas post alterum examen publicum referri meruerunt* (tj. Jména studentů studujících humanitní vědy v královském gymnáziu staropražském podle tříd, do kterých po druhé veřejné zkoušce si zasloužili být zapsáni), případně *Juventus gymnasii academici Pragrae-Veteris e moribus et progressu in litteris censa* (tj. Studenti akademického staropražského gymnázia ohodnocení v mravech a pokroku ve studiu). Poté, co vstoupilo v platnost výše zmíněné nařízení, jsou názvy téměř výhradně v němčině, a to ve znění *Jahresbericht*, *Bericht* nebo *Programm*. Čeština se začíná objevovat až v 60. letech 19. století a názvy zní *Zpráva*, *Roční zpráva*, *Výroční zpráva* nebo *Program*.

³ Zde se jednalo o jmenný seznam tříd, o každém žákovi pak osobní údaje, placení školného (včetně případných poznámek o osvobození od placení, včetně důvodů), úplné vysvědčení za všechny semestry absolvované na škole.

⁴ Pravděpodobně na základě tak vysokého nárůstu počtu výročních zpráv zavedla tehdejší C.k. Universitní knihovna samostatnou signaturovou řadu vyhrazenou pouze pro školní výroční zprávy začínající číslicí 57, v řazení generálního katalogu pak byly pro tyto publikace vyčleněny poslední 2 zásuvky katalogu, kde nebylo řazení podle názvu, ale abecedně podle názvů měst, v nichž se školy nacházely. V případě německých nebo latinských názvů českých měst byla dáována přednost názvům českým. I zde ale někdy zapracoval šotek a zprávy z jednoho města najdeme na dvou různých místech.

Jazyková různorodost u výročních zpráv v podstatě kopírovala situaci na území Čech a Moravy. Nejstarší zprávy byly vydávány v latině, pravděpodobně kvůli tradici. Poté byly nahrazeny německými zprávami⁵, od 60. let 19. století se objevují zprávy české, na přelomu 19. a 20. století byl počet českých a německých zpráv zhruba vyrovnaný. S aspektem jazyka musíme počítat při snaze o identifikaci jednotlivých škol. Některé školy (například Akademické gymnázium v Praze) změnily jazyk výročních zpráv z původní latiny přes němčinu na češtinu, jiné po celou dobu setrvaly u němčiny. To může být matoucí hlavně u škol v oblasti, kde vedle sebe existovaly oba jazyky, tj. například Praha, Brno nebo příhraniční oblasti s jazykově smíšeným obyvatelstvem. Běžně v jednom místě existovaly dvě školy, každá s vlastním vyučovacím jazykem. Pokud ale přeložíme názvy škol z/do němčiny nebo češtiny, často se jejich názvy shodují.

Obr. 1 Pozvánka na závěrečné zkoušky z roku 1804 (K. k. Muster- und Mädchen-Hauptschule)

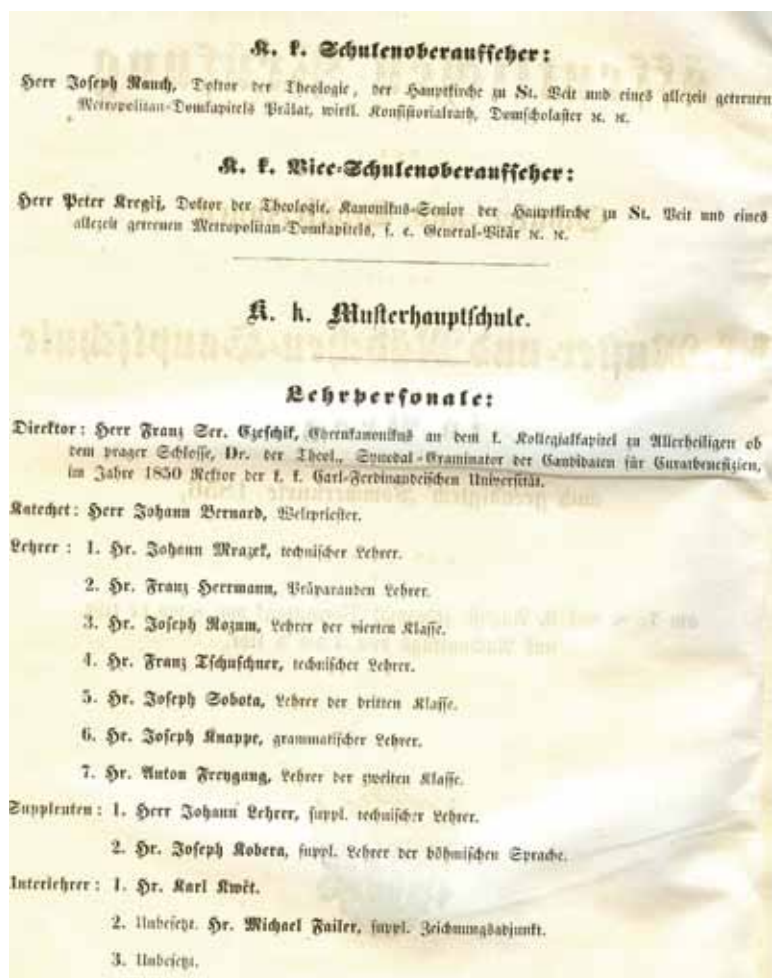
⁵ V letech 1853–1859 byla výhradním vyučovacím jazykem na rakouských gymnáziích němčina (Ottův slovník naučný X, s. 656).

Obr. 2 Pozvánka na závěrečné zkoušky z roku 1856 (K. k. Muster- und Mädchen-Hauptschule)

Stejně jako se počet zpráv a jejich rozsah celkem rychle a díky jednomu nařízení po roce 1848 zněkolikanásobil, stejně rychle se po několika desetiletích, tentokrát vlivem mimořádných historických událostí, zase ztenčil. Stalo se to za 1. světové války, kdy byl nedostatek papíru a z toho důvodu bylo školám nařízeno nepublikovat ve zprávách studie profesorů. Z výročních zpráv se tak opět staly několikastránkové brožurky obsahující nejdůležitější školní zprávy (Schulnachrichten). Pouze některé školy začaly ve 20. letech 20. století opět studie profesorů zařazovat, mnohé školy ale naopak přestaly zprávy vydávat úplně. Některé školy posléze s rozpadem Rakousko-Uherska (1918) přestaly existovat, jiné byly sloučeny s jinými ústavy, případně byly přeměněny na jiné typy škol, které se ke svým „předchůdkyním“ nehlásily. I v této době zde ale bylo velké procento jazykově německých škol a tak vycházelo nemálo německých výročních zpráv.

Téměř smrtelnou ránu pak zasadily výročním zprávám důsledky Mnichovské dohody v roce 1938 a 2. světová válka. Některé školy byly nejdříve přesunuty z již k Německé říši připojených oblastí do oblastí stále ještě českých (například gymnázium v Prachaticích bylo přesunuto do Vodňan). Po roce 1939 byla omezována výuka (omezení počtů přijímaných žáků, vyloučení neárijských studentů atd.) a školy byly rušeny nebo přeměňovány na německé ústavy. Po skončení 2. světové války byly školy většinou obnoveny, ale co se týká tradice vydávání výročních zpráv, většinou ji už neobnovily. Některé školy vydaly své výroční zprávy ještě v roce 1946 nebo 1947, obsah se často týkal souhrnně všech válečných let. Byly zde zmíněny ztráty v řadách studentů i učitelského sboru, osud školy za 2. světové války a optimistický výhled do dalších let. Další osudy některých gymnázií můžeme díky výročním zprávám sledovat ještě do roku 1949, pak se tento zdroj v naprosté většině odmítuje. Po roce 1989 obnovily některé školy vydávání výročních zpráv, dnes je mnoho z nich k dispozici v elektronické podobě. Na rozdíl od předválečných zpráv v nich však chybí jedna podle mne velice zajímavá součást – studie z pera některého z profesorů gymnázia.

Obr. 3 Pozvánka na závěrečné zkoušky téže školy z roku 1856

Gegenstände.		
II. Klasse.	Zahl der Schüler	80.
In jeder Woche wurde gelehrt:		
1.) Die Religionslehre		2 Stunden.
2.) Die Wiederholung des Religionsunterrichtes		2 —
3.) Das Lesen		4 —
4.) Der deutsche Sprachunterricht		3 —
5.) Das Sachliche		3 —
6.) Das Schönschreiben		3 —
7.) Das Rechnen		4 —
8.) Der Gesang		1 —
		22 Stunden.
III. Klasse.	Zahl der Schüler	86.
In jeder Woche wurde gelehrt.		
1.) Die Religionslehre und die biblische Geschichte		2 Stunden.
2.) Die Wiederholung des Religionsunterrichtes		2 —
3.) Das Lesen		3 —
4.) Der deutsche Sprachunterricht		4 —
5.) Das Sachliche		3 —
6.) Das Schönschreiben		3 —
7.) Das Rechnen		4 —
8.) Der Gesang		1 —
		22 Stunden.
IV. Klasse	Zahl der Schüler	99.
In jeder Woche wurde gelehrt:		
1.) Die Religionslehre, die biblische Geschichte und das Evangelium		3 Stunden.
2.) Die Wiederholung des Religionsunterrichtes		2 —
3.) Das Lesen		2 —
4.) Der deutsche Sprachunterricht		4 —
5.) Das Sachliche		3 —
6.) Das Schönschreiben		2 —
7.) Das Rechnen		3 —
8.) Der Gesang		1 —
9.) Das Zeichnen		2 —
		22 Stunden.
I. Unter-Realschulklasse.	Zahl der Schüler	80.
In jeder Woche wurde gelehrt:		
1.) Die Religionslehre		2 Stunden.
2.) Die deutsche Sprache		5 —
3.) Die böhmische Sprache		3 —
4.) Die Geographie und Geschichte		3 —
5.) Die Arithmetik		4 —
6.) Die Naturgeschichte		2 —
7.) Die Physik		2 —
8.) Geometrie und Zeichnen		10 —
9.) Das Schönschreiben		2 —
		33 Stunden.
II. Unter-Realschulklasse.	Zahl der Schüler	71.
In jeder Woche wurde gelehrt.		
1.) Die Religionslehre		2 Stunden.
2.) Die deutsche Sprache		5 —
3.) Die böhmische Sprache		3 —
4.) Geographie und Geschichte		3 —
5.) Die Arithmetik		4 —
6.) Die Geometrie		4 —
7.) Die Physik		4 —
8.) Das Zeichnen		6 —
9.) Das Schönschreiben		2 —

Obr. 4 Pozvánka na závěrečné zkoušky téže školy z roku 1856

Co se dá ve výročních zprávách najít

Vzhledem k povinnému obsahu výročních zpráv ve 2. polovině 19. století v nich po chvíli hledání nalezneme mnoho zajímavých informací. Kromě dohledání vlastních předků lze najít i slavné osobnosti a ověřit si tak údaje z učebnic.

Například ve výroční zprávě akademického gymnázia ve Štěpánské ulici z roku 1852 si můžeme všimnout studenta Jana Nerudy a jeho spolužáka Gustava Pfliegera Moravského, který v tomto školním roce ústav opustil (obr. 5).

Část rozprav původně publikovaných v rámci výročních zpráv vyšla následně i samostatně, většinou nákladem autora s poznámkou, že se jedná o zvláštní otisk z výroční zprávy. Takto vyšly například díla Antonína Truhláře (O českých překladech z antických básníkův latinských a řeckých z doby střední⁶), Josefa Kalouska (O his-

In II. Grammaticae Classe.

Præmiis donati sunt:

EMMANUEL RAMISCH, Bohemus Pragensis, exemptus a didactro.
CAROLUS MAYER, Bohemus Neo-Joachimovalbens, exemptus a didactro.
GUSTAVUS ACHLEITNER, Austriacus Wels, exemptus a didactro.

His provinciæ accesserunt:

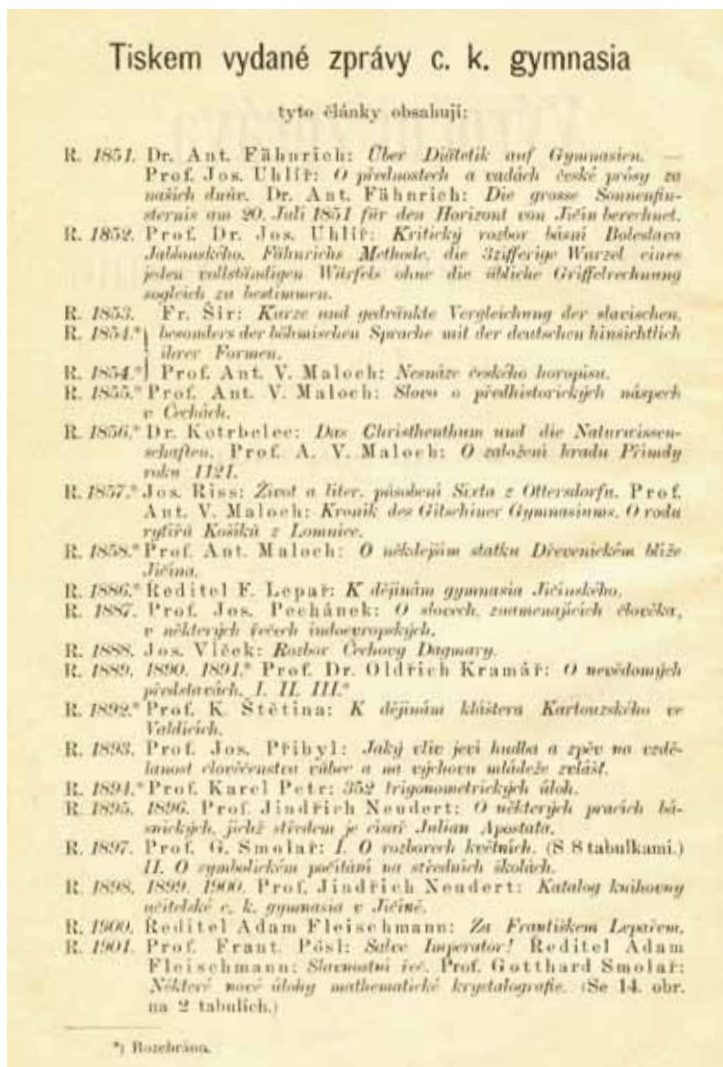
FRANCISCUS NADHERNÝ, Bohemus Pragensis, exemptus a didactro.
GUSTAVUS PFLIEGER, Moravus Karasensis, exemptus a didactro.
JOANNES PO CZTA, Bohemus Auriŕowes, exemptus a didactro.
JOANNES LAWATSCHKEK, Bohemus Pragensis, exemptus a didactro.

N o m i n a.	E				
	scriptis.	doctrinæ religioŕis.	linguæ latinæ analit.	metriŕis.	E. antiquæ et historicæ.
Barvŕius Victor, Boh. Prag. ex. a did. Rep.	1	1	1	1	1
Beer Aloysius, Boh. Postelberg. ex. a did.	Em. ad Em.	1	ad Em.	ad Em.	ad Em.
Berwiz Hermannus, Boh. Prag. ex. a did.	Em.	ad Em.	ad Em.	ad Em.	Em.
Benadeiský Franciscus, Boh. Wŕetat. ex. a did.	Em.	Em.	Em.	1	ad Em.
Beusch Josephus, Boh. Prag. ex. a did.	Em.	1	1	ad Em.	1
Chocholanschek Emmanuel, Boh. Sedlec. ex. a did.	Em.	ad Em.	1	ad Em.	Em.
Duchou Ignatius, Boh. Malŕov.	Em.	1	1	1	1
Dusík Wenceslaus, Boh. Beraun.	1	1	2	1	1
Fischel Leopoldus, (Isr.) Boh. Ginec. Rep.	ad Em.	ad Em.	1	1	ad Em.
Fischer Henricus, Boh. Bucowa, ex. a did.	ad Em.	ad Em.	1	ad Em.	ad Em.
Friese Theodorus, Boh. Zbislawec. ex. a did.	Em.	1	1	1	1
Graf Bernardus, Boh. Liebenstein, e fund. Schmied-Richter	Em.	Em.	ad Em.	ad Em.	ad Em.
Hartmann Antonius, Boh. Budŕn. ex. a did.	1	1	2	1	1
Hávkš Eduardus, Boh. Žilina. Rep.	Em.	1	1	1	1
Horlivý Casparus, Boh. Zvoleŕowes. ex. a did.	Em.	ad Em.	1	1	1
Hrdék Franciscus, Boh. Neweklov. ex. a did.	ad Em.	1	1	1	1
Jank Carolus, Boh. Zasmuc.	1	1	2	1	1
Keyha Josephus, Boh. Smichov. ex. a did.	1	1	1	1	1
Klement Fridericus, Boh. Prag. ex. a did.	1	2	2	1	1
Klioger Henricus, Boh. Prag.	1	2	3	1	1
Kotrba Joannes, Boh. Spolŕ. ex. a did.	ad Em.	1	1	1	1
Kraus Franciscus, Boh. Slabec. ex. a did.	Em.	Em.	ad Em.	Em.	Em.
Kraus Petrus, Boh. Prag. ex. a did.	Em.	ad Em.	ad Em.	ad Em.	ad Em.
Kriŕer Adolphus, Boh. Prag.	1	1	2	1	1
Krošl Josephus, Boh. Hoch-Chŕumec. ex. a did.	Em.	ad Em.	ad Em.	Em.	Em.
Loisner (eques de) Adolphus, Boh. Prag.	ad Em.	1	1	1	1
Libowitzký Franciscus, Boh. Smichov. ex. a did.	Em.	1	ad Em.	1	1
Manchek Wenceslaus, Boh. Kell.	Em.	1	3	1	1
Merlet Antonius, Baden. Donnauŕschingen.	1	1	1	1	1
Neruda Joannes, Boh. Prag. ex. a did.	Em.	ad Em.	1	Em.	Em.
Pallý Franciscus, Boh. Prag. ex. a did.	Em.	ad Em.	1	ad Em.	ad Em.
Panek Emmanuel, Boh. Seznamic.	Em.	1	1	ad Em.	ad Em.
Reine Paulus, Lusata-Schŕgŕwalde e Sem. Vin.	Em.	1	1	1	1

Obr. 5 Gustav Pflieger Moravský a Jan Neruda v seznamu studentů na Akademickém gymnázium z r. 1852

⁶ TRUHLÁŘ, Antonín. O českých překladech z antických básníkův latinských a řeckých za doby střední (XV.–XVIII. st.). Částka první. V Praze: A. Truhlář, 1885. 28 s.; TRUHLÁŘ, Antonín. O českých překladech z antických básníkův latinských a řeckých za doby střední (XV.–XVIII. st.). [Částka druhá]. V Praze: A. Truhlář, 1887. 30 s. – obě části původně vyšly ve zprávách Akademického gymnasia v Praze.

torii kalicha v dobách předhusitských⁷), Hynka Vysokého (Homeric⁸) nebo Roberta Lindnera (Die Instructionen für den Unterricht in den classischen Sprachen an den Gymnasien in Österreich⁹). V katalogích tuzemských knihoven jich najdeme nemálo. Velký význam mohou mít tyto studie pro regionální historiky.

Obr. 6 Přehled témat odborných studií profesorů gymnázia v Jičíně

⁷ KALOUSEK, Josef. O historii kalicha v dobách předhusitských. V Praze: J. Kalousek, 1881. 24 s. – původně vyšlo ve zprávě Obecního reálného gymnasia v Praze.

⁸ VYSOKÝ, Hynek. Homeric. V Praze: H. Vysoký, 1889. 26 s. – původně vyšlo ve výroční zprávě C.k. vyššího gymnasia českého na Novém Městě v Praze.

⁹ LINDNER, Robert von. Die Instructionen für den Unterricht in den classischen Sprachen an den Gymnasien in Österreich. Landskron: Im Verlage des K.k. Staats-Obergymnasiums, 1886. 45 s. – původně vyšlo v XIV. Jahresbericht des k.k. Staats-Obergymnasiums zu Landskron in Böhmen.

Autoři těchto rozprav byli často i autory rozsáhlejších vědeckých publikací, např. Ladislav Čelakovský (botanika), Rudolf Eckardt (historie), Václav Flajšhans (historie), Robert Nostitz-Rieneck (historie), Vincenz Prasek (historie), Ferdinand Hölzel (filologie), Oskar Kádner (filosofie), František Šembera (teologie).

U všech zatím sledovaných gymnázií byla tematika jednotlivých studií různorodá bez dominance některého z oborů. Někteří profesori byli v průběhu vydávání zastoupeni opakovaně (obr. 6).

Na obr. 6 je seznam studií publikovaných v rámci výročních zpráv jičínského gymnázia. Pokud odhlédneme od Františka Lepaře (1831–1899), který byl několik let ředitelem gymnázia, pro výroční zprávu napsal studii o historii gymnázia a jinak publikoval v oblasti klasické filologie, narazíme na opakující se jméno A. V. Maloch. Jeho pravé jméno bylo Antonín Zefyrin Maloch (1823–1880), publikoval ale pod jménem Antonín Vánkomil Maloch. Byl to jičínský dějepisec, genealog a spoluzakladatel jičínského muzea. Kromě příspěvků do výročních zpráv přispíval do Riegrova slovníku naučného a Heberovy publikace České hrady, zámky a tvrže¹⁰, zapojil se aktivně i do tzv. sporu o rukopisy (poukázal na jisté nesrovnalosti). Jeho podklady posloužily v roce 1906 Ferdinandu Menčíkovi pro sepsání Dějin města Jičína.

Podobných osobností a jejich v některých případech polozapomenutých děl najdeme ve výročních zprávách jistě mnoho. Úplný přehled studií publikovaných ve středošolských výročních zprávách bohužel neexistuje.

Použitá literatura:

- *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*. Wien: K.k. Hofbuchdruckerei, 1849. 258 s.
- HLAVÁČEK, A. *Výroční zprávy středních škol 1820–1950*. Praha: Literární archiv PNP, 1971. 571 s.
- *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce. [Díl] 2, sv. 2, K–L*. 1. vyd. Praha: Academia, 1993, s. 597–1377. ISBN 80-200-0469-6.
- *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, [Díl] 3. M–Ř, sv. I. M–O*. 1. vyd. Praha: Academia, 2000. 728 s. ISBN 80-200-0708-3.
- *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, [Díl] 3. M–Ř, sv. II. P–Ř*. 1. vyd. Praha: Academia, 2000, s. 733–1522. ISBN 80-200-0708-3.
- *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, díl 10. Gens-Hedwigia. V Praze: J. Otto, 1896. 1025 s.
- STEINEROVÁ, Kateřina. Katalogizace školních výročních zpráv 19. století. *Národní knihovna*, 2004, **15**(3), s. 194–199. ISSN 0862-7487. Dostupné také z: <http://knihovna.nkp.cz/INKKR0403/0403194.html>.
- Symbolické usmíření Antonína Vánkomila Malocha s městem Jičínem. [cit. 2013-08-11]. Dostupné z: <http://www.jicinskabeseda.cz/projekty/symbolicke-usmireni-a-v-malocha-s-mestem-jicinem/>.
- VOPRAVIL, J. *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*. Praha: SPN, 1973. 1540 s.

Fotografie použité jako podklady pro ilustrace tohoto článku pocházejí z fondů Národní knihovny ČR.

¹⁰ Heber, Franz Alexander. *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*. Prag: C. W. Medau, 1843–1859 (česky České hrady, zámky a tvrže. Praha: Argo, 2002–2012).